

Cin atası Ciren Tay, koluna yeşil tuğ aldın, süngünü kanla suladın, derdi (hastalığı) görüp memnun oldun. Topal koyun gibi meleyip, kör koyun gibi otlayıp, hasta adından uzaklaş! Cinler geliyor topla!

Cin atası Ciren Tay, yelesi ve kuyruğu döğülmüş tay... Kurban olayım pirim kadife torbalı, baltalı kara sakalım, bunun hastalığını alıp götürmezsen bir ay da olsa yatacağım (okumaya devam edeceğim). İl değildin sen Er Davay, üşenmezsen gel!

İNSANIN EN ESKİ İNANIŞ BIÇIMI ŞAMANİZM

Ankara'da, Türksöy Vakfı'nda Timur Davletov'la konuşuyorum. Davletov, Rusya Federasyonu bünyesinde bulunan Hakasya Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın Türkiye temsilcisi. Şamanizm ve Hakasya üzerine konuşuyoruz. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hakasya ya da Tuva gibi özerk cumhuriyetlerde şaman inancının yeniden canlandığını anlatıyor. Bir kağıda şamanizm inancının üçlü yapısını, gök, yer ve yer altı dünyasını çizip anlatmaya başlıyor. İnsanlığın en eski inanışlarından biri olan şamanizm, günümüzde de yaşıyor ve inanılıyor.

Şamanizm, insanlığın belki de en eski dinlerinden biridir. Temel olarak sihir ve büyüye dayanır. Şamanist inanca göre dünya, gök, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç kısma ayrılır. Altay Türklerine göre "Aydınlık Alemi", yukarıdaki dünyayı yani gökyüzünü Tanrı Ülgen'le ona bağlı iyi ruhları temsil eder. Yeryüzünü, yani "Orta Dünya"yı insanlar oluşturur. Yer altı dünyası olan "Aşağıdaki Dünya"yı ise Tanrı Erlik ve ona bağlı kötü ruhlar oluşturur. İyi ruhlarla ilişki kurup, iyilik yapan şamanlara ak-şaman, yeraltı ruhlarıyla konuşup, Erlik'in hizmetinde olanlarsa kara-şaman denir.

Şamanizmin köken olarak anaerkil dönemde meydana çıkmış olması kuvvetle olası. Yakutlar'da erkek şamanlar özel cübbeleri bulunmadığı zamanlarda kadın entarisi giyerek ayin yaparlardı. Şamanların çoğunun saçlarını uzatma nedenlerinden biri de bu.

Eski Türklerin de inandığı din şamanizmdi. Bu şamanizm, Yakutlar ve Altaylar'da yaşayan ilkel şamanizm aşamasını bir süre sonra geride bırakmış, gelişmişti. Avcılık ve ilkel tarımla dar bir bölgede yaşayan boyların inanışlarıyla, büyük devletler kuran, Çin Duvarı'yla Bizans arasına yayılmış halkların inanışları aynı kalmamıştı. Çin kaynaklarından anlaşıldığına göre eski Orta-Asya şamanizminin temelleri Gök-Tanrı, Güneş, yer, su, ata-

lar ve ocak(ateş) kültleriydi. Bu bağlamda Asya halklarının inandığı Şamanlığın temelinde insan ve doğanın birlik ile beraberliği ve uyumu düşüncesi yer alır. Evren, dünya, insan, hayvan ve bitkiler alemi bir bütün olarak düşünülür. Dünya ve Gök, yaratma eylemini birlikte işbirliği halinde gerçekleştirmektedir. Bunlar bütün varlıkların yaratıcısı olmalarından ötürü kutsaldır. İşte bu yüzden Asya'nın göçebe halklarında Gökle Yer-Su'yu sayma ve bunlara saygı gösterme, bu göçebe halkların inanışlarının özünü oluşturuyordu. Dağın eteğinde ya da zirvesinde, nehrin ya da gölün kıyısında, yolun ya da atın bağlandığı direğin yanında, bir göçebenin kutsamaya eylemleri, tüm yaşamın ortak bir bilinci paylaştığı doğaya dönüktür. Şamanlıktaki bir diğer inanış da, insan neslinin sonsuz bir şekilde devamlılığı düşüncesi. Şamanist olan birisi kendini, baba, dede, ve atalarına ait olan bir hayatın devamı olarak görür, bunları bilir ve sayar (Atalar kültürü). Bununla birlikte, söz konusu bu insan aynı zamanda kendi geleceğini de sonraki nesillerde görmektedir, ki bu durum varoluşun ana anlamıdır. Bundan dolayı bu insanın görevi çocuk ve torunlarına toplumun en iyi yanlarını aşılayarak yetiştirmek ve hayata hazırlamaktır.

Şaman Kimdir? Kimler Şaman Olabilir?

Şaman dininin ayin ve törenlerini yapan, ruhlarla insanlar arasında aracılık eden kişiye şaman denir. Şaman sözcüğü Türkçe kökenli değildir. Türkler şaman yerine kam sözcüğünü kullanırlardı. Avrupa'da 18. yüzyılda kabul edilen şaman sözcüğü, Rusların, Kuzey Sibirya'da Tunguzlardan öğrendiği bir sözcük. Aslında bu sözcüğün kökeni hâlâ tartışmalı. Bazı bilim adamları sözcüğün Pali dilinde bulunan "samna" olduğunu, Sanskritçe'de bulunan "çrama-na" ile aynı kökten geldiğini ileri sürüyorlardı. Bazıları da bu sözcüğün Mançuca olduğunu, "zıplayan, dans eden" anlamına geldiği görüşündeler. Bir başka teori de şaman sözcüğünün Buda inanışına ait bir sözcük olduğudur. Firdevsi'nin Şehname'sinde geçen "şemen" (Buda rahibi) sözcüğü dolayısıyla şaman sözcüğünün Hindistan kökenli olduğu söylenir.

Kaşgarlı Mahmut'tan öğrendiğimize göre kamlar, Müslüman Türkler zamanında da unutulmuş değil. Divanı Lügat-it Türk'te "Kamlar kamık arvişti: kamlar (ayin sırasında) anlaşılmayan bir takım sözler söyledi." gibi cümlelere

"Kamlar kamık arvişti: kamlar (ayin sırasında) anlaşılmayan bir takım sözler söyledi." Divanı Lügat-it Türk'te şaman ayini böyle anlatılıyor. Bu inanış Orta Asya'da hâlâ yaşatılıyor.

Şaman'ın Göğe Çıkışı:

Şaman kaz biçimindeki bir yelpazeye ata biner gibi biner.

Ak göğün üstüne,
Ak bulutların ardına
Mavi göğün üstüne
Mavi bulutların ardına
Göğe çık kuş, göğe çık!

Şaman davulcuya at eti sunar

Al bu eti Kayra Han,
Yedi resimli davulun ıssı,
Yanıma gel çala çala!
Çok diye bağırsam eğil,
Me diye bağırsam al eti

Şaman dokuz giysiye tütsü tutar

Bu hiçbir at çekemez,
Hiçbir adam taşıyamaz armağanları
Bu üç yakalı giysileri
Çevir üç kez bak hepsine
Ata örtü olsunlar diye
Ey Ülgen Bay, kut dağıtıcı!

Gök kuşu Merküt'ün törene çağırılması

Gök kuşu, (beş kez) Merküt
Yaman pençeleri tunçtan,
Bakırdan ay pençeleri
Ve ay gagası buzdan
Uzun kanatların ne yaman çarpar,
Yelpazeye benzer uzun kuyruğun,
Sol kanadın ayı gizler,
Sağ kanadın güneşi gizler,
Anasın sen dokuz kartala,
Şaşmadan uçarsın Yayık üzerinde
Yorulmazsın Edil üzerinde!
Öte öte gel bana,
Oynaya oynaya sağ gözüme gel,
kon sağ omzuma!

Şaman ilk göğe ulaşır

Bir basamak yükseldim,
bir gök katına ulaştım
tırmandım taptılar doruğuna
tâ dolunaya vardım

Şaman ikinci göğe girer

Aştım ikinci tavanı,
Yükseldim ikinci basamağa
Tavan paramparça yerde. Bak!

Yükselişinin en son noktasında Şaman, Ülgen Bay'a yakarır

Üç merdivenle çıkılan tanrı,
Üç sürünün ıssı Ülgen Bay,
Bu beliren mavi yamaç,
Görünen mavi gök
Ulaşılmaz ak gök,
Sudan bir yıl uzak yer,
Gönlü üç kez kabarmış Ülgen Ata!
Senin için parlar Ay'ın kıyıları
Atın toynakları işler,
Bize her şey verdin Ülgen, sürüler verdin,
Sakın acı çekirtme!
Tersine çevirdin yıldızlı göğü
Binlerce, binlerce kez.
Kiyma bana yazıklarım yüzünden!

rastlanmaktadır. Benzer biçimde Balasagunlu Yusuf Has Hacib, "Kutadgu Bilig" adlı eserinde kamlarla hekimleri (otacıları) bir tutmuş, ikisini de insanlar için yararlı işler yapan kişiler olarak göstermiştir. Bir yerde şöyle der: "Kerek tut otaçı, kerek kam, öligliğe her giz asığ kılmaz em.(Gerek hekim tut, gerekse kam, eceli gelene ilaç fayda etmez.)"

Şaman (kam), tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma gücüne sahip olan kişidir. İnsan, ufak tefek ruhlara, aileyi koruyan ateş ve iyi yer-su ruhlarına bizzat kurbanlar ve saçılar sunabilirse de, kuvvetli, hele kötü ruhlara doğrudan başvuramaz. Kötü ruhlardan insanların en büyük düşmanlarıdır. İnsanlara ve hayvan sürülerine hastalık göndermek suretiyle kurban isterler. Bunların istediklerini yerine getirmek gerekir. İnsanlar onların ne istediklerini bilmezler. Ne istediklerini ancak gücünü göklerden ve atalarının ruhlarından alan şamanlar bilir.

Şamanlık bilgisi öğrenmekle elde dilemez. Şaman olmak için belli başlı bir şamanın neslinden olmak gerekir. Kimse şaman olmayı istemez, ancak geçmiş ataların ruhundan biri, şaman olacak torununa musallat olur; onu şaman olmaya zorlar. Bu hale Altaylılar "töz basıp yat"

(ruh basıyor) derler. Ata ruhu musallat olan adam şamanlığı kabul etmezse deli olur.

Şaman Davulu

Bugün Rusya Federasyonu içinde yer alan Hakasya'da şamanizm hâlâ canlı tutuluyor. Hakasyalı bir araştırmacı olan Katanov, Minusinsk Tatarlarından aldığı bilgilere göre şaman davulunu anlatır. Buna göre davulun önemli üç bölümü vardır: içi, dışı ve tokmağı.

Davul, bir arşın çapındadır. İskeleti genellikle sepet yapımında kullanılan söğütten yapılır ve at derisiyle kaplanır. Davulun içinde dikey olarak duran sapı genellikle kayın ağacından yapılır. Saptanın mars denilen, kaminin yer altı dünyasında yaşayan erliklerin lideri Erlik Han'a ulaşmasını sağlayan on iki delik bulunur. Deliklerin arasındaki kabartmalar, kaminin uçarak ya da yürüyerek geçmek zorunda olduğu dağ sıralarını temsil eder. Sapın üst kısmında, enlemesine kamin kendisinin ya da hastasının düşmanlarını püskürttüğü yay kirişi olarak adlandırılan sopa bulunur.

Bu demir sopaya hastanın içindeki kötü ruhları kovan on sekiz kadar demir çingirak bağlanır. Ayrıca, kaminin habercilerini temsil eden iki

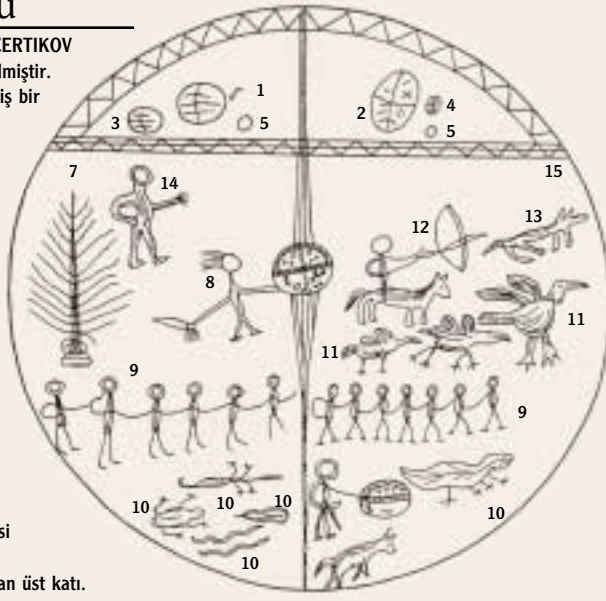
Şaman ayini sırasında dikilen kutsal direklere, ruhlara dilek dilemek amacıyla adak olarak çaput bağlanır. Benzer biçimde şaman ağacı, ya da dilek ağacı da denen ağaçlara çaput bağlanmasına ülkemizde de rastlanır.

Şaman Davulu

12 Temmuz 1896'da Tapay ÇERTIKOV tarafından orjinalden resmedilmiştir. (N.F. KATANOV'a göre verilmiş bir kopyadır).

Açıklamalar:

- 1)- Gök dünyası, 2)- Güneş (kün), 3)- Ay (Ay)
- 4)- Venüs (solban), 5)- yıldızlar (çiltis), 6)- yeraltı dünyası;
- 7)- Kutsal kayın ağacı (Pay Xazin), 8)- şamanın iyisi olan ruh (eezi), 9)- Sarı kızlar (sağır xıstar), 10)- su iyisi (suğ eezi), dağ iyisi (tağ eezi), 11)- kara kuş (xara xus), 12)- şamanın kendisi (Xam)
- 13)- kurt (püür), 14)- dağ iyisi (tağ eezi), 15)- dünyanın, üst dünyayı alt dünyadan ayıran üst katı.

çan da demir sopaya asılır. Davulun üst kısmında hastanın düşmanlarını temsil eden dört ya da altı demir kanca tutturuludur. Demir sopaya kamın kudretini simgeleyen bez parçaları asılır. Bu bez parçaları genellikle kamın hastaları tarafından bağlanır. Erlik Han'a herhangi bir hayvan adandığında bu hayvana demir sopadan alınan iki üç bez parçası bağlanır. Adak hayvanın boynunda asılı duran bu bez parçaları onu kötü güçlerden korur.

Davulun üst kısmında yedi renkli gökkuşağı tasvir edilir. Gökkuşağının iki ucundan da, iki geniş kare şeklinde merdiven sarkar. Bu merdivenle kam, Kan Kудay'ın huzuruna çıkmak için gökyüzüne yükselir. Kan Kудay'ın önünde beyaz boyayla çizilen iki kayın

ağacı vardır. Kam, gökyüzüne yükselecek Kan Kудay'dan hastayı iyileştirmek ya da ya da öldürmek için emir alır. Gökkuşağının altında ışık saçan iki daire vardır. Ayrıca 14-18 kadar yıldız bulunur. Merdivenin üst kısmındaysa beyaz renkle yedi dağ kızı resmedilmiştir. bu kızlar eğer ruh erkekse onu uzaklaştırmada kama yardım ederler. Kız figürlerinin yanında iki kuş tasviri vardır. Kam bu iki kuşla göğe yükselir. Davulda bundan başka kırmızı renkte at, süvari ve keçi bulunur. Kızıl at üzerindeki kızıl süvari, erliklerden biri olan kızıl adakların başında gider. Beyaz renkle çizilen beyaz at üzerindeki atlı Kудay'a gider. Davulun ortasındaki üç çizgi bu dünya ile öte dünyayı ayıran bir tabakadır. Davulun alt tarafında, kutsal koyun-

ları himaye eden kurbağa resmi vardır. Ayrıca on sıradağın ardında, kara ve altın denizin kıyısında yaşayan hayvanları sulamak için altın oluğu ve at bağlamak için altın direkleri bulunan Erlik Han'ın kötü ruhları yargıladığı yere götüren yılan ve kertenkelenin resmi yer alır. Bu deniz doğudadır. Kurbağa, yılan ve kertenkele, koyunlara dokunmak isteyen kötü ruhları korkutur. Aynı şekilde su iyelerini temsil eden iki balık tasvir edilir. Balıkların iç hastalıkları iyileştirdiğine inanılır. Eğer kam kötü ruhlardan daha güçlüyse onları dağ ruhlarının hanının yaşadığı dokuz denizin sonuna kadar sürebilir. Eğer kam zayıfsa, yolun yarısından döner ve balık hastayı yeniden alt eder. Bunun dışında davulun üzerinde kötü ruhların yaklaştığını kama haber veren kara ve ala renkli iki köpek resmi vardır. Davulun alt tarafında yedi at ve yedi insan tasvir edilir. Bunlar Erlik Han'ın hizmetçileridir. Bütün kötülükler yeraltı dünyasında yaşayan Erlik Han'dan kaynaklanır. Davulda yine kırmızı renkle kama kamlamayı öğreten kam resmedilmiştir. Öldükten sonra kaynayan denize doğru gittiği düşünülen kam tasvirinin uyuz hastalığını tedavi ettiğine inanılır. Davuldaki tavşan resmi, kamın aletlerinin koruyucusunu simgeler.

Davulun üzerinde "meme" diye adlandırılan altı kabartı vardır. Bunlar kamın aletlerinin koruyucusu sayılan ruhu besleyip koruma işlevini üstlenir.

Bir önemli öge de tokmaktır. Tokmak, ya tavşan derisiyle kaplanarak, sö-

Şaman, kötülükleri uzaklaştırmak için hastanın yanında davul çalıyor.

ğüt dalından; ya geyik kemiği ya da boynuzundan ya da kayın ağacından yapılır. Tokmağın sapına hastaya gelen kötü ruhları kovmak için kamçı görevi gören bez ve deri parçaları yapıştırılır.

Şamanlar ayin yapmak için davul kullanırlar; fakat zaman zaman bunun yerini kopuzun aldığı da görülmüştür. 11. yüzyıl tarihçilerinden Gardizi, eski Yenisey Kırğızları'nın şaman ayinlerinde saz çaldıklarını söyler. Eski Oğuzlarda, İslam'ın kabulünden sonra şaman geleneklerini sürdüren ozanlar kopuzu kutsal saymışlardır. Sözelimi, Dede Korkut her öykünün sonunda kopuzuyla gelir, ad verirken, dua (alkış) ederken kopuz çalar.

Şaman davulunun asıl kısmı olan ağaç ve demir parçalar asla değiştirilmez. Derisiyse değiştirilebilir. Biri ölen evde bulunan davul, Erlik'in elçisi Aldaçı'nın yaklaşmasıyla kirlenmiş ve kuvvetini kaybetmiş sayılır. Kirlenmiş ve kuvvetini kaybetmiş davulların derisi derhal değiştirilir. Tedbirli davranmak isteyen şamanlar ve ev sahipleri, hastanın öleceği anlaşıldığı zaman şamana ait eşyaları evden çıkarırlar.

Her davul şamanın ölümünden sonra ormana götürülüp parçalanır ve bir ağacın dalına asılır. Şamanın ölüsü de bu ağacın dibine gömülür.

Şaman Giysisi

Şaman için davuldan daha önemli bir şey varsa o da şaman giysisidir. Gelenğe uygun bir elbise hazırlamanın zor geldiği kamlar, ruhların özel izinleriyle birkaç yıl cübbesiz ayin yaparlar. Fakat cübbesiz kamlar kötü ruhlara karşı fazla cesaret gösteremezler. Bunun için kamlar ne yapıp edip şaman kıyafeti edinirler. Şaman, cübbe ve davulunu kendi arzu ve isteğiyle değil, hizmetinde bulunduğu ruhun emir ve ilha-

mına göre yaptırır. Cübbe ve davulun nitelikleri ve biçimi, süsleri bütün ayrıntılarıyla bu ruh tarafından belirlenir. Ruhun istediklerinden en ufak biri bile eksik olsa cübbe ve davul ayin yapmaya yaramaz. Giysi hazırlandıktan sonra özel bir törenle ruhların beğenisine sunulur.

Şaman cübbesi gelenek olarak otuz parçadan yapılmış sayılsa da gerçekte altmışa yakın çok çeşitli parçaya sahiptir. Cübbenin asıl kısmı maral ya da beyaz koyun derisinden yapılan ceketten ibarettir. Başka parçalar bu cekete dikiilir. Bu parçalar şamanların ruhlar dünyasında bulunduğunu düşündüğü varlıkların sembolleridir. Sözelimi cübbenin yakasından sallanan dokuz küçük kukla Ülgen'in dokuz kızını, küçücük cübbeler onların elbiselerini temsil eder.

Şaman cübbesi gelenek olarak otuz parçadan yapılmış sayılsa da gerçekte altmışa yakın çeşitli parçaya sahiptir.

Kötü ruhlarla mücadelede kullandığı "manevi" yayın ve diğer silahların sembolleri, küçücük yay ve çingiraklardır. Kötü ruhların fısıltılarını dinlemek için kulak, ay, güneş yıldızlar, Erlik dünyasında yaşayan kurbağalar, yılanlar cübbe tasvir edilir.

Şamanın cübbesiyle birlikte külâhı (börk) da hazırlanır. Külâhın esas kısmı üç karış uzunluğunda kırmızı kumaştan olur, etrafına da üç tane düğme konur. Astarı kaba ve adi kumaştandır. Külâhın üç yerine vaşak derisi dikiilir; bunlardan biri göz, biri alın ortası biri de ense hizasına konur. Böylece külâhın üç kısmı olur ki buna "üç üyelüü kuş pörük" (üç boğumlu kuş külâh) denir. Göz üzerindeki kısma türlü türlü boncuklardan diziler konur. Her dizide beş boncuk ve ucunda bir yılan başı bulunur. Dizilerin sayısı 5,9 ya da 16 olabilir.

Hayatımızdaki Şamanizm Kalıntıları

Kitaplı dinler olarak kabul edilen dinlerin hiçbiri eski yerel inanışların etkisinden kendilerini arındırabilmiş değil. Dünyanın her yerindeki Hıristiyanlığın ya da Müslümanlığın farklı olmasının en önemli nedenlerinden biri eski inanışların bu dinlere eklenmiş olması. İslam dinini kabul etmiş Türkler için de bu durum geçerliliğini korumakta. Türklerin inanışlarında bugün bile şaman geleneğinin izlerini görmek olası. Müslüman olan Oğuzlar, Dede Korkut öykülerinden anlaşıldığına göre şaman geleneklerini korumuşlardı. Matem töreninde ölünün bindiği atın kuyruğunu keserek kurban etmek, ağacı kutlu saymak gibi gelenekler bunlardandır. Ayrıca uzun ömürlü olması, daha önce ölen çocuklar gibi ölmemesi için çocuklara Yaşar, Durmuş, Duran, Satılmış, Satı gibi isimlerin konması, türbelere adak adanması, dilek ağaçlarına çaput bağlanması gibi adetler bu kapsamda değerlendirilir.

G ö k h a n T o k

Kaynakça:
Eliade, M., Shamanism, Princeton University Press, 1974
İnan, A., Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu, 1995
Katanov, N. F., Hakas Folkloru ve Etnoğrafyası Metinleri, Çev: V.E. Maynogoşeva, Türksöy Yayınları, 2000
Repinsky-Naxon, M., The Nature of Shamanism, State University Press, 1993
Şener, C., Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini: Şamanizm, Ad Yayınları, 1995
Bir Din Olarak Şamanlık, 1992'de Yakutsk'da Düzenlenen Şamanlık Üzerine Uluslararası Bilimsel Konferansta Sunulan Tebliğlerin Özeti, Çev: Timur Davletov